

ТЕРМІНОЛОГІЧНЕ ПОЛЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ СТИМУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

У статті схарактеризовано термінологічне поле проблеми стимулювання діяльності вчителя. Установлено, що в довідковій літературі як минулого, так і сучасного періоду представлено цілу низку споріднених понять: «заохочення», «економічне стимулювання», «матеріальне та моральне стимулювання», «матеріальна зацікавленість», «матеріальний інтерес», «мотив», зміст яких розкрито фахівцями з урахуванням специфіки наукової галузі, яку вони репрезентують. З'ясовано, що поняття «стимул» розглядають як зовнішню спонуку, що впливає на діяльність людини. До внутрішніх спонук застосовується поняття «мотив».

Поняття «стимулювання діяльності вчителя» визначено як процес використання зовнішніх спонук (стимулів), які актуалізують значущі потреби вчителя задля досягнення позитивних результатів під час виконання різноманітних завдань, що реалізуються в таких напрямках, як: викладання, самоосвіта, професійне самовиховання; організаторська, методична, позашкільна та науково-дослідна діяльність; система засобів (заохочення, привілеї, покарання, осуд), що є інструментами впливу на професійну діяльність учителя з метою її вдосконалення.

Ключові слова: *учитель, дефініція, діяльність, довідкова література, стимулювання.*

Цебренько А. В. Терминологическое поле исследования проблемы стимулирования деятельности учителя. *В статье охарактеризовано терминологическое поле проблемы стимулирования деятельности учителя. Установлено, что в справочной литературе дореволюционного, советского и современного периодов представлен целый ряд родственных понятий: «поощрение», «экономическое стимулирование», «материальное и моральное стимулирование», «материальная заинтересованность», «материальный интерес», «мотив», содержание которых раскрыто специалистами с учетом специфики научной области, которую они представляют. Установлено, что понятие «стимул» рассматривается как внешний побудитель, который влияет на деятельность человека. Внутренний побудитель отнесен к понятию «мотив».*

Понятию «стимулирование деятельности учителя» дано определение как процесс использования внешних побуждений (стимулов), которые

актуалізують значимі потреби учителя для досягнення позитивних результатів при вирішенні різних завдань, реалізуємих в наступних напрямках: викладання, самоосвіта, професійне самовиховання; організаційна, методична, зовнішня і науково-дослідницька діяльність; система засобів (охочення, привілеї, покарання, порицання), яка є інструментами впливу на професійну діяльність учителя з метою її вдосконалення.

Ключові слова: учитель, визначення, діяльність, пошукова література, стимулювання.

Tsebrenko A. V. Terminological field of researching the problems concerned teaching activity stimulation. The article is focuses on terminological field connected with the problems of teaching activity stimulation. Terms like: «encouragement», «economic stimulation», «material and moral stimulation», «material interest», «motive» appear in various scientific sources with difference in meaning particular to a certain field of study. It was found out that the definition of «stimulus» is considered as external influence that affects human activity. The definition of «motive» is considered as internal influence.

The definition of «stimulation of the teacher activity» presupposes the process using some of external influence (stimulus) in order to achieve successful teaching, self-education, professional self-education, organizational, methodological, extracurricular and research activities; as a system of means (encouragement, privileges, punishment, condemnation), which is a tool for influencing the professional activity of the teacher with the purpose of improving it.

Key word: teacher, definition, activity, reference literature, stimulation.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Соціально-економічні та політичні зміни, які відбуваються в Україні останнім часом, потребують реформування системи освіти, від якої залежить інтелектуальний, духовний та економічний потенціал держави. Досягнення зазначених завдань можливе за рахунок високої професійної підготовки та педагогічної майстерності вчителя, який є «довіреною особою суспільства, якій воно ввіряє найдорожче та найцінніше – дітей, свою надію і своє майбутнє. Він зобов'язаний бути яскравою, неповторною особистістю, носієм загальнолюдських цінностей, глибоких і різноманітних знань, високої культури» [9, с. 5].

Важливою умовою досягнення успіху є підтримка вчителя державою. Про це, зокрема, зазначається в ст. 57 Закону України «Про освіту» (2017 р.):

«Педагогічні та науково-педагогічні працівники повинні бути нагородженими за особливі трудові заслуги державними нагородами; представленими до присудження державних премій України; відзначеними знаками, грамотами та іншими видами морального та матеріального заохочення» [6].

Проте, на жаль, на сьогоднішній день в Україні професія вчителя не є престижною. Розв'язати зазначену проблему можливо за рахунок ретельного наукового пошуку, аналізу суті й складових ключового поняття «стимулювання діяльності вчителя». Усе це потребує звернення до багатьох галузей наукового знання.

Аналіз основних досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми. Установлено, що порушене нами питання частково висвітлено в дослідженнях сучасних учених Л. Боярчук («Матеріальне стимулювання праці як складова управління персоналом»), Л. Литвинюк («Педагогічне стимулювання професійного зростання вчителів загальноосвітніх навчальних закладів»), М. Мурашова («Нематеріальна мотивація персоналу. Як змусити співпрацівників повірити в себе?»), С. Огірка («Педагогічне стимулювання та його технологія») та ін., які займаються переважно аналізом стану системи підтримки працівників у цілому й педагогічних зокрема.

Мета статті – здійснити теоретичний аналіз суті та змісту поняття «стимулювання діяльності вчителя» у наукових академічних виданнях та дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. У контексті визначення суті поняття «стимулювання діяльності вчителя» варто звернути увагу на дефініції «стимул» та «стимулювання» в довідковій літературі з таких галузей знань, як: педагогіка, філософія, соціологія, економіка. У загальному вимірі ці дефініції розуміються як спонукання до дії, спонукальна причина.

Проведений науковий пошук дозволяє стверджувати, що на теренах Російської імперії й на підконтрольних їй українських землях термін «стимул» з'являється в 1861 році у «Повному словнику іноземних слів, що увійшли до

складу російської мови, складеного за зразком німецького словника Гейзе». У ньому «стимул» визначений як «спонукальний засіб; усе, що спонукає робити що-небудь» [15, с. 483]. Наприкінці 70-х років XIX століття поняття «стимул» стає більш уживаним. Так, його починають застосовувати в приватному листуванні драматурги. Наприклад, Олександр Островський у своїх листах до Олексія Суворіна, що були датовані 1879 р., щодо положення свого однодумця Миколи Соловйова писав, що «...для роботи мало внутрішніх спонукань, необхідно шукати зовнішні. Одним із основних стимулів до праці є потреба. Ось мені й хочеться, щоб він мав менше коштів для безтурботного життя, до якого схильний. Він квапиться скоріше отримати всю користь зі своїх творів...» [13]. На наш погляд, є цікавим той факт, що відсутність коштів, на думку письменника, є гарним стимулом, який підштовхує людину до активної діяльності. Зазначимо, що О. Островський під стимулом розумів «зовнішнє спонукання».

У контексті аналізу суті досліджуваного поняття привертає увагу й довідкова література радянського часу. Так, у «Словнику української мови» [18] зміст терміна «стимул» тотожний змісту понять у дореволюційній літературі. Натомість у словниках з філософії, економіки науковці надають більш широкого визначення терміну.

Так, встановлено, що в довідкових виданнях радянського часу з філософії представлено цілу низку дефініцій: «матеріальні та моральні стимули до праці», «матеріальна зацікавленість», «матеріальні інтереси», – що є синонімічними за суттю відносно досліджуваного терміна.

Зауважимо, що, надаючи визначення досліджуваній дефініції, учені-філософи радянського часу вказували на залежність системи стимулювання від суспільно-економічної формації (капіталізм, соціалізм). Автор словника з філософії І. Фролов у статті, присвяченій аналізу суті поняття «матеріальне та моральне стимулювання до праці», виокремив різновиди стимулів (матеріальні

та моральні) й акцентував увагу на визначенні факторів, що впливають на характер та зміст стимулів.

Науковець звернув увагу на те, що в капіталістичних країнах, де панують товарно-грошові відносини та приватна власність, простежується закономірність нівелювання моральних стимулів за рахунок матеріальних, сфера можливості застосування яких обмежена. І Фролов стверджував, що лише в країнах, де панує соціалізм, є можливість створити систему стимулювання, що заснована на «діалектичній єдності матеріального й морального стимулу» [19, с. 272]. На відміну від капіталістичної держави, де матеріальні стимули переважають над моральними, у соціалістичній державі вказані різновиди тісно пов'язані між собою. Їх органічне поєднання досягається за рахунок соціалістичних змагань. Підвищення рівня життя людини, як зазначав автор статті, відбувається за рахунок удосконалення системи заробітної платні, з урахуванням кількості та якості виконаної роботи, умов праці, що стимулює підвищення кваліфікації робітника. У комуністичній державі, стверджував І. Фролов, основними є моральні стимули, а особиста матеріальна зацікавленість трансформується в матеріальну зацікавленість суспільства [19, с. 272].

Важливе значення для з'ясування суті досліджуваного поняття мають й довідкові видання економічного спрямування. Так, аналіз економічних словників, що були видані за радянських часів, дозволяє стверджувати, що проблему «стимулювання діяльності» науковці розглядали за допомогою дефініцій «матеріальне та моральне стимулювання», «економічне стимулювання» та тісно пов'язували з проблемою професійного зростання особистості, підвищення ефективності її праці. Вивчення статей видання «Економічна енциклопедія. Політична економіка» [23], що вийшло під редакцією О. Рум'янцева, ілюструє, що автори під «економічним стимулюванням» розуміють «систему заходів, що використовує вартісні категорії з метою спонукання учасників виробництва працювати для створення

продукту» [23, с. 552]. Науковці зауважують, що характер, форми та методи економічного стимулювання залежать від панівної системи виробничих відносин у суспільстві.

У переліку методів матеріального стимулювання, що є характерними для соціалістичної країни, науковці називали премії, які надавалися за рахунок фондів матеріального заохочення та заробітної платні. Премію робітник отримував за поточними результатами: зростання виробництва, покращення якості продукції, економія матеріалів під час виробництва та ін. Моральними методами стимулювання в соціалістичних країнах були: подяка, запис до «Книги Пошани», розміщення фотокартки на «Дошці Пошани», нагородження орденами, медалями, нагрудними знаками, присудження почесних звань або звання кращого працівника з певної професії [22, с. 410].

Варто зазначити, що автори академічних видань радянського часу акцентують увагу не тільки на системі матеріального стимулювання, а й на значущості відповідальності в процесі підвищення якості професійної діяльності фахівця [22, с. 409]. Статті енциклопедичних довідкових видань, дисертації та монографії, що вийшли за часів незалежності України, значно розширюють поле досліджень. Сутність та зміст дефініцій «стимул» та «стимулювання» стали предметом аналізу фахівців із соціології, психології, педагогіки та ін.

Аналіз сучасних довідкових видань лінгвістичного характеру [1, 4, 10] свідчить про схожість поглядів науковців на сутність дефініцій «заохочення», «стимул», «стимулювання». В. Яременко («Новий словник української мови»), В. Бусел («Великий тлумачний словник сучасної української мови»), В. Німчук («Словник української мови»), А. Івченко («Тлумачний словник української мови») під терміном «стимул» розуміють те, «що викликає зацікавленість у здійсненні чого-небудь; спонукальну причину до здійснення чогось» [1, с. 1392]. Щодо термінів «заохочення», «стимулювання», «стимулювати», варто наголосити, що їх розглядають або як систему «заохочень, нагород за хорошу

роботу» [1, с. 1392]; або як процес «створення, надання стимулу» [1, с. 1392], «спонукання кого-небудь до якоїсь дії певними засобами (переконуючи в чомусь, подаючи приклад, хвалячи, нагороджуючи тощо)» [10, с. 714];

У сучасній довідковій літературі з філософії [7, 20] терміни «стимул», «стимулювання», «заохочення» подано дещо звужено, на відміну від видань радянських часів. Сучасні філософи-науковці акцентують увагу на походженні дефініції «стимул» (від лат. *stimulans* – спонукальна причина, стимулюючий). Під суттю поняття «стимул» розуміють засіб зацікавити, спонукання до діяльності, до ініціативи, викликати у суб'єкта, у членів колективу активність до діяльності [7].

Автори сучасних словників з економіки тлумачать досліджувану дефініцію як «спонукання, спонукальну причину, заданий поштовх із зовні, зовнішній вплив на людину, групу, організаційну систему, що впливає на процес і результати трудової діяльності» [5, с. 296.]. Зауважимо, що в довідкових виданнях з'являється й поняття «мотив», що означає «внутрішньо обумовлений, тобто ендогенний за походженням, що підтверджується зверненням до витоків слова (від лат. *motivus* – відчувати непереборне бажання зробити що-небудь)» [21].

Заслуговують на увагу й довідники та енциклопедичні видання з соціології. Зазначимо, що соціологами процес стимулювання розглядається як елемент трудової ситуації, а ступінь впливу спонук визначається в залежності від того, наскільки вони є значущими для особистості. Поняття «стимулювання» розглядається вченими як у широкому, так і вузькому тлумаченні. Так, у широкому значенні «стимулювання» визначається як мотивація, вплив, винагорода (адміністративна, економічна (матеріальна), соціально-регулятивна). У вузькому – як соціальна мотивація трудової поведінки, коли спонукання до діяльності здійснюється через задоволення різноманітних потреб особистості. У свою чергу, економічні методи розподіляються на безпосередні (заробітна плата, премії та ін.) та опосередковані (ціни, податки, кредити).

Аналіз сучасних довідкових видань з педагогіки свідчить, що переважна більшість авторів зосереджують свою увагу на терміні «заохочення». Зауважимо, що в російських довідкових виданнях з педагогіки «заохочення» тлумачать так: «дія в системі міжособистісного спілкування, вид моральної санкції, мета яких – закріплення досягнутих результатів, що виражається у визнанні заслуг» [14, с. 207]. В українських словниках визначають суть терміна таким чином: «засіб психолого-педагогічного впливу, що спрямований на схвалення успішно виконаних завдань; метод стимулювання» [3, с. 308].

Під час проведеного аналізу було встановлено, що поряд із терміном «заохочення» педагоги-науковці визначають й дефініцію «покарання» (у деяких словниках «осуд»). Зазначимо, що поняття «стимул» та «стимулювання» педагоги-науковці розглядають у контексті організації навчально-пізнавальної діяльності учнів. Варто звернути увагу на те, що автор «Словника з освіти та педагогіки» В. Полонський дефініцію «стимул» визначив таким чином: «подразник, що діє на органи чуття, спонукальна причина, яка обумовлює динаміку психічних станів індивіда, його реакцію і ставлення, спонукання, ефект якого опосередкований психікою людини, її поглядами, почуттями, настроєм, інтересами» [16, с. 55].

У контексті аналізу сутності ключових понять («стимул», «стимулювання діяльності вчителя») заслуговують на увагу й дисертації сучасних українських дослідників: С. Огірка, Л. Литвинюк та інших. Так, С. Огірок акцентує увагу на тому, що поняття «стимул» необхідно розглядати в нерозривному зв'язку з поняттям «потреба», що є зовнішньою спонукою людини до діяльності. «Слід пам'ятати, – пише науковець, – про співвідношення «потреба – можливість», що породжує певною мірою «зацікавленість» індивіда» [12, с. 6]. Тому що людину, як зазначає науковець, «спонукає до дії, з одного боку, потреба в чомусь, з іншого, – усвідомлювана нею тією чи іншою мірою можливість задоволення цієї потреби в результаті певної діяльності, що нею (людиною) визначається» [12, с. 7]. Але варто пам'ятати, що є й інший бік цього процесу.

Тобто, людину спонукає до дії усвідомлення можливості порушення або втрати уже наявних комфортних умов існування в разі пасивності або неякісного виконання своїх обов'язків.

Процес стимулювання дослідник розглядав як процес актуалізації однієї або кількох значущих для цього індивіда потреб [11, с. 49]. Зокрема, Л. Литвинюк проблему педагогічного стимулювання в цілому й професійного зростання вчителя зокрема пропонує розглядати у трьох аспектах: психологічному, педагогічному, соціальному.

Щодо першого, то ефективність процесу стимулювання особистості залежить від урахування її потреб і мотивів діяльності, а також спричинює зміни в мотиваційному полі людини. Під педагогічним аспектом розуміється використання стимулів для отримання позитивних змін у поведінці та діяльності вчителя, а під соціальним – підвищення продуктивності праці вчителя в нових соціально-економічних умовах [8, с. 13-14].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Таким чином, проведене дослідження свідчить про існування в науковій і довідковій літературі широкої палітри підходів до тлумачення суті понять «стимул», «стимулювання», «мотив». Узагальнення змісту статей академічних видань та досліджень дозволяє визначити поняття «стимулювання діяльності вчителя» таким чином: як процес використання зовнішніх спонук (стимулів), які актуалізують значущі потреби вчителя задля досягнення позитивних результатів під час розв'язання різноманітних завдань, що реалізуються в таких напрямках: викладання; самоосвіта; професійне самовиховання; організаторська, методична, позашкільна та науково-дослідна діяльність; як систему засобів (заохочення, привілеї, покарання, осуд), що є інструментами впливу на професійну діяльність учителя з метою її вдосконалення.

Важливими для подальшого розгляду вважаємо проблеми, що пов'язані з обґрунтуванням нових підходів до визначення основних інструментів стимулювання діяльності вчителя, а саме: системи заохочення та покарання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ Перун, 2009. 1728 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; Гол. ред. В.Г. Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
4. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків: ФОЛІО, 2002. 540 с.
5. Завадський Й. С. Економічний словник. К.: Кондор, 2006. 356 с.
6. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 №2145-VIII. Електронний ресурс. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
7. Кикель П. В., Сороко Э. М. Краткий энциклопедический словарь философских терминов. 2-е изд. Минск: БГПУ, 2008. 266 с. Електронний ресурс. URL: <http://terme.ru/termin/stimul.html#item-1890>
8. Литвинюк Л. В. Педагогічне стимулювання професійного зростання вчителів загальноосвітніх навчальних закладів: Автореф. ... дис. канд пед наук: 13.00.04 / Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. Кіровоград, 2007. 25 с.
9. Микитюк В. О., Микитюк М. В., Микитюк С. О. Професійно-педагогічна майстерність викладачів Слобожанщини (історико-педагогічний аспект). Харків: Майдан, 2006. 168 с.
10. Новий словник української мови. / Укл. В. Яременко, О. Сліпушко. К.: Аконтіт, 2004. Т.1. 926 с.
11. Огірок С. Педагогічне стимулювання та його технологія / Гуманізація навчально-виховного процесу: навч.-метод. зб. Слов'янськ, 1999. Вип. 6. С.45-60.
12. Огірок С. Потреби і стимули як системоутворюючі фактори розвитку особистості (на матеріалах педагогічної спадщини А. С. Макаренка та сучасних педагогів-новаторів): Автореф. ... дис. канд пед наук: 13.00.01 / Луган. держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. Луганськ, 2000. 24 с.
13. Островский А. Н. Письма (1873-1880). Полное собрание сочинений. Том XV. М.: ГИХЛ, 1953. Електронний ресурс. URL: <http://federacia.ru/library/fantasy/263.html>
14. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б. М. Бим-Бад. М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. 528 с.
15. Полный словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка, [составленный по образцу немецкого словаря Гейзе]. СПб: Е.П. Печаткин, 1861. VIII, 574 с.
16. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике. М.: Высш. шк., 2004. 512 с.

17. Словарь-справочник по педагогике / Под. ред. П. И. Пидкасистого. М.: ТЦ Сфера, 2004. 448 с.
18. Словник Української мови. В 11 т. Т.9. К.: Нова думка, 1978. 916 с.
19. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. 5-е изд. М.: Политиздат, 1987. 590 с.
20. Философский энциклопедический словарь. М.: ИНФРА-М, 1997. 576 с.
21. Экономика: вначале было слово: (историко-этимологический проект развития русского экономического языка). Электронный ресурс. URL: <http://dictionary-economics.ru/>
22. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия (в 4 томах). / Гл. ред. А. М. Румянцев. М.: Советская Энциклопедия, 1980. Т.4. 560 с.
23. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия (в 4 томах). / Гл. ред. А.М. Румянцев. М.: Советская Энциклопедия, 1980. Т.4. 672 с.
24. Энциклопедия профессионального образования: В 3-х т. / Под. ред. С. Я. Батышева. М.: АПО, 1999. Т.2. 440 с.
25. Энциклопедия профессионального образования: В 3-х томах. / Под ред. С.Я. Батышева. – М.: АПО, 1999. Т.3 488 с.